

نگارخانه

فصلنامه علمی

وابسته به بنیاد فرهنگی خدماتی امام حسن عسکری (ع)

- واکاوی مسئله «تلقیح مصنوعی» در فقه اهل بیت و حقوق ایران / سید محمد حسینی دره صوفی
- امام صادق (ع) از منظر امامان و دانشمندان اهل سنت / حفیظ الله محمدی
- مبانی قرآنی نهضت عاشور / شیخ حسین مجاهد دره صوفی
- اسباب تأخیر اجرای حدود در فقه اهل بیت، فقه حنفی و حقوق افغانستان / سید سید قربان حسینی
- سنجش واقعیت قصص قرآنی با مطالعه داستان موسی و مرد دانا / محمد جعفر میلان نورانی؛ مجید سرکوبی
- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی / داود عطایی
- بررسی معاطات در انظار فقهای شیعه / شیخ مختار محمدی

عنوان: فصلنامه علمی نیسم کوثر

مدیر مسئول: سید مهدی حسینی

سرمدیر: سید محمد حسینی دره صوفی

ویراستار: سید محمد نقوی

مدیر داخلی: سید محمد رضا علوی

گرافیسیت: سید محمود محسنی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰,۰۰۰ تومان

صاحب امتیاز: بنیاد فرهنگی خدماتی امام حسن عسکری (ع)

شماره تماس: ۰۰۹۸۹۳۵۳۹۶۹۷۷۶

سایت فصلنامه: nasimekosar.blog.ir

ایمیل: nasimkosar1399@gmail.com

دفتر مرکزی و محل چاپ: ایران: قم.

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی

داود عطایی

چکیده: برای برقراری نظم، و جلوگیری از هرج و مرج، هر ملت نیاز به قانون دارد. تا اواخر قرن بیستم، انتساب مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در اکثر نظام‌های حقوقی بر مبنی دلایل همچون؛ تصنعی بودن این اشخاص، عدم اهلیت جنایی، عدم تناسب مجازات با ماهیت چنین اشخاص، عدم تأمین اهداف مجازات و نقص اصل شخصی بودن مجازات، در هاله‌ای از ابهام و نفی مجازات قرار داشت، اما علی‌رغم ضرورت‌های اجتماعی و روند افزایش چشم‌گیری چنین اشخاصی در جوامع و ارتکاب جرائم خطرناک از قبیل جرائم اقتصادی، صنعتی، محیط زیست و بهداشت، پذیرش مسئولیت کیفری آن‌ها را اجتناب ناپذیر کرد. با توجه به هویت مستقل اشخاص حقوقی و اراده جمعی حاکم بر آن‌ها، پیش‌بینی ضمانت اجرای مطابق با طبع این اشخاص؛ از جمله انحلال مجازات همسنگ با اعدام اشخاص حقیقی، مصادره اموال، محدود کردن دایره‌ای فعالیت و... نظام کیفری فرانسه و ایران در سال ۱۳۹۲ مسئولیت کیفری این اشخاص را به عنوان یک قاعده مورد پذیرش قرار دادند، و اینکه در این دو نظام کیفری دایره‌ای چنین مسئولیتی، گونه‌های مختلف اشخاص حقوقی، اعم از خصوصی و عمومی، را در بر می‌گیرد یا مختص به اشخاص حقوقی خصوصی می‌شود؟ نوع مسئولیت اشخاص حقوقی مستقیم یا غیر مستقیم؟ شرایط تحقق این مسئولیت کدام است، جرایم قابل انتساب به چنین اشخاص متنوع‌اند یا محدود؟ ضمانت اجرایی جرائم آن‌ها چه مصداق‌های است آیا از تناسب و تنوع کافی برای تأمین هدف بر خوردار است یا خیر؟ مقاله‌ای پیشرو به این سؤالات پاسخ خواهد داد.

کلید واژگان: اشخاص حقوقی، مسئولیت کیفری، جرم، مجازات، رایانه.

❁ مقدمه

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، پدیده‌ی است که همیشه مورد نزاع دکتین حقوق بوده است، و در مقام پاسخ به این سوال که آیا اشخاص حقوقی می‌تواند در قلمروی مجازات کیفری قرار بگیرد یا خیر، پاسخ‌ها یک‌سان نبوده. برخی با توجیه‌های چون عدم امکان اعمال بسیاری از ضمانت‌های اجرایی مانند اعدام، حبس و تبعید در قبال اشخاص حقوقی، نقض اصل شخصی بودن مجازات، عدم تأمین اهداف مجازات مانند سزادهی، اصلاح و مهم‌تر از همه عدم اهلیت اشخاص حقوقی در اسناد تقصیر به خود به علت فقدان عنصر مادی و معنوی پاسخ منفی داده است؛ زیرا آن‌ها اشخاص حقوقی را موجودهای انتزاعی و غیر واقعی پنداشته و برای آن‌ها خصوصیات چون جسم، روح و قوه‌ی عاقله و تفکر قائل نیستند.

در مقابل، موافقان مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی معتقدند که با توسل به مجازات چون جریمه‌ی نقدی، انحلال در مقابل اعدام، تعطیلی موقت در مقابل حبس، مصادره اموال، محدود کردن فعالیت شغلی و خدمات اجتماعی؛ ضمانت‌هایی اجرایی هستند که قابل مجازات بر اشخاص حقوقی را دارد؛ زیرا اشخاص حقوقی بر پایه ریسک محاسبه می‌شود بر همین مبنی، ضمانت‌های کیفری انحلال، جزای نقدی و مصادره کل می‌تواند جلو جرایم اشخاص حقوقی را گرفت.

در مورد نقض اصل شخصی بودن مجازات باید گفت اولاً نباید پنداشت اشخاص چون سهام‌داران، بی‌گناه و فاقد تقصیرند بلکه بسیاری از جرایم اشخاص حقوقی ریشه در خطا و یا دست‌کم بی‌تفاوتی آن‌ها دارد. ثانیاً در مورد اشخاص حقیقی نیز مشابه چنین ایراد وجود دارد مثلاً وقت مجرم به حبس و یا اعدام محکوم می‌شود لطمه‌ی برخانواده و عیالش نیز وارد می‌شود بلکه می‌توان ادعی کرد که کمتر مجازات را می‌توان پیدا کرد که جنبه خصوصی دارد.

❁ ۱. تعریف شخص حقوقی

شخص حقوقی به ماهیت اعتباری اطلاق می‌شود که انسان نیست اما مستقلاً طرف تعهد و قرار داد واقع می‌شود، که در حقیقت همان نهاد و یا سازمان تشکل یافته از اشخاص و یا اموال است که برای وصول به اهداف مشترک در قالب قانونی فعالیت می‌کند.

بعضی دیگر گفته است: شخص حقوقی پدیده‌ی است که دارایی شخصیت حقوقی و حیات

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی * ۱۲۹

فرضی است که بر حسب نوع فعالیت از اهلیت دارا شدن حق و انجام تکالیف برخوردار می‌شود مانند انجمن‌ها، شرکت‌ها، مؤسسات انتفاعی دولت و مؤسسات عمومی^۱. اما در تعاریف دیگری شخص حقوقی به عنوان یک موجود فرضی و اعتباری شناخته نشده بلکه بعنوان یک واقعیت اجتماعی تعبیر شده است. با توجه به تعریف مذکور، شخص حقوقی عبارت از تشکلی است که بعنوان یک واقعیت اجتماعی، از اجتماع اشخاص حقیقی برای مقاصد مختلف مانند کسب منفعت یا انجام خدمات عمومی یا امور فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و حرفه‌ای فعالیت کند.

ممکن است این سؤال پیش آید که آیا شخص حقیقی در حال که هم انسان است و هم زنده می‌تواند دارای شخصیت حقوقی باشد یا خیر؟

پاسخ این است که شخص حقیقی می‌تواند دارای شخصیت حقوقی باشد ولی نمی‌تواند شخص حقوقی باشد، شخصیت حقوقی، با شخص حقوقی بسیار تفاوت دارد؛ زیرا شخص حقوقی به شرکت‌ها و سازمان‌ها و نهادهای اطلاق می‌شود که مستقلاً دارای حقوق و تکالیف و محدودیت‌های می‌شود که در قالب قانونی باید فعالیت کند اما شخصیت حقوقی اعم از آن است برای انسان موجود در خارج باشد و یا برای شخص حقوقی که وجود آن اعتباری است و شخصیت آن ناشی از دیدگاه‌های فلسفی حقوقی می‌باشد^۲.

•• ۲. تعریف مسئولیت

مسئولیت، پاسخ‌گویی به تخلفاتی است که اشخاص، اعم از حقیقی و حقوقی نسبت به تعهدات و وظایف خود مرتکب شده، که اشخاص به سبب آن تخلف موجب ایجاد زیان و ضرر برای غیر، و یا موجب نقض یکی از دستورات که متعهد به رعایت آن بودند. و مسئول کسی است که فریضه‌ای بر ذمه دارد که اگر بدان عمل نکند و از انجام آن سر باز زند، از او بازخواست می‌شود^۳.

۱ مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در حقوق فرانسه، رضا فرج‌اللهی ص ۲۹

۲ ویکی فقه

۳ فرهنگ معین ج ۳ واژه مسئول و مسئولیت.

۳.۳. اقسام شخص حقوقی

اشخاص حقوقی به دودسته، اشخاص حقوقی حقوق عمومی و اشخاص حقوقی حقوق خصوصی تقسیم می‌شود، برای ایضاح مسئله و تفکیک بین آنها لازم است هر قسم بطور مجزا مورد بررسی قرار گیرد.

۳.۱. اشخاص حقوقی حقوق خصوصی

موضوع اشخاص حقوقی - حقوق خصوصی - فعالیت‌های خصوصی مردم در عرصه‌های مختلف است اعم از اینکه اهداف مورد فعالیت آنها انتفاعی یا غیر انتفاعی باشد. برای شناسایی و تفکیک این اشخاص به شاخصه‌های مثل منشأ ایجاد، هدف، اراده عضویت و ظوابط و مقررات باید رجوع کرد.

از حیث منشأ پیدایش بطور کلی پدید آورنده‌ی اشخاص حقوقی حقوق خصوصی - افراد خصوصی و عادی هستند نه مقام‌هایی عمومی و دولتی. اما از حیث هدف می‌توان بطور کلی فعالیت‌های اکثر این اشخاص را خصوصی و سود جویانه توصیف کرد؛ گرچند ممکن است بعضی آنها اهداف غیر انتفاعی و عام المنعة مثل مؤسسات خیریه داشته باشد.

بنابر این شخصیت‌های حقوقی موضوع حقوق خصوصی نمی‌تواند در امور که داخل در صلاحیت اشخاص عمومی است دخالت کند و فعالیت‌های آنها را به عهده بگیرد جز در موارد که قانون اجازه داده است مثل اعطای صلاحیت آموزش و پذیرش دانشجو به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی غیر انتفاعی و غیر دولتی، ورود پیدا کند.

در ارتباط با مسئولیت کیفری اشخاص مذکور اعم از شرکت‌های تجاری، مؤسسه‌هایی انتفاعی یا غیر انتفاعی و شرکت‌های تجاری باید بیان کرد، تمام این‌ها بر مبنی اصل برابری اشخاص در برابر قانون در قبال رفتار اعمال مجرمانه مرتبط با فعالیت خود، واجد مسئولیت کیفری و شایسته تحمل مجازات هستند این اصل در نظام کیفری ایران از اطلاق ماده (۱۴۳) قانون مجازات اسلامی که مقرر می‌دارد: «در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورت دارای مسئولیت کیفری است که نماینده‌ای قانونی شخص حقوقی به نام یادر راستای منافع آن مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست.» و مفهوم مخالف ماده (۲۰)

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی * ۱۳۱

قانون مزبور که اشعار می‌دارد: « مجازات موضوع این ماده در مورد اشخاص حقوقی دولتی و یا عمومی غیر دولتی در موارد که اعمال حاکمیت می‌کنند اعمال نمی‌شود» قابل برداشت است!

۳.۲ * اشخاص حقوقی حقوق عمومی

این دسته از اشخاص، دولت و وزارت خانه‌ها، شهرداری و شوراها، شرکت‌های دولتی، و سازمان تأمین اجتماعی در زمینه خدمت عمومی برخلاف اشخاص حقوقی حقوق خصوصی به محض ایجاد و بدون نیاز به ثبت، کسب شخصیت می‌کنند.

مؤسسين اشخاص حقوقی مزبور اشخاص حقیقی نیستند؛ بلکه به فرمان بالاترین مقامات رسمی کشور و نهادهای مثل دولت، قوانین موضوعه و موصوبه‌های شوراها عالی‌اند. از حیث هدف نیز فلسفه‌ای وجودی این قبیل اشخاص، تأمین هدف‌های غیر انتفاعی و تعقیب نیازهایی عمومی است. و همچنین اراده افراد در عضویت اشخاص مزبور مدخلیت ندارد.

بحث این است که چنین اشخاصی با وجود ویژه‌گی عمومی و دولتی بودن، آیا می‌توان صفت مزبور را عذری برای مجازات نشدن این قبیل اشخاص توصیف کرد یا خیر، به عبارت دیگر اشخاص حقوقی دولتی آیا مصون از مجازات در قبال ارتکاب جرایم است یا خیر؟ در مقام پاسخ به این مقوله، دکترین حقوق با دو دیدگاه وارد مسأله شده‌اند، دکترین و اغلب نظام‌های حقوقی امروزی، اشخاص حقوقی عمومی را از جرگه تحمل مجازات جرایم ارتكابی مصون دانسته‌اند؛ زیرا این قبیل اشخاص قدرتی هستند که خودش تصمیم می‌گیرند و قانون وضع می‌کنند، فرمان می‌دهند، مجازات می‌کنند، استخدام می‌کنند و عزل می‌کنند. مهم‌ترین دلایل ناظر به این دیدگاه عبارت‌اند از:

۱) اشخاص حقوقی حقوق عمومی، قدرتمندترین مرجع تضمین‌کننده منافع فردی و جمعی بوده و تنها اوست که مسئولیت تعقیب و مجازات مرتکبان جرایم را به عهده دارد، معقول نیست چنین شخصی که کیفردهی در انحصار اوست اقدام به مجازات خویش کند.

۲) ثانیاً برفرض که مجازات چنین اشخاص روا باشد، هیچ ثمر بر اعمال مجازات چنین اشخاص مترتب نیست؛ زیرا اشخاص حقوقی وجود عینی و خارجی ندارد تا مجازات تازیانه، اعدام، حبس و شلاق را براو تحمیل کرد، ناگزیر به مجازات نقدی باید محکوم کرد و این هیچ ثمره‌ای ندارد. به عنوان مثال در اجرای مجازات چون جریمه نقدی مبلغ از خزانه عمومی برداشته و دوباره به همان خزانه واریز می‌شود چنین مجازات مشیر ثمر نخواهد بود.

۳) دولت در این وادی واجد سه قوه است، قوهی مقننه، قوهی قضائیه و قوهی مجریه، علی‌رغم وجود ارتباط بین قوای سه گانه، آن‌ها منفک از هم بوده و هرکدام در حوزهی فعالیت خود مستقل است، ولی پذیرش مسئولیت کیفری دولت در تعارض با انفکاک و استقلال قوای سه گانه است، چنانچه قوه قضائیه نهادهای تابع قوای دیگر را مجازات کند او را تحت سلطه خود قرار داده و به استقلال‌شان لطمه خواهد زد.

۴) دولت پلی است میان نظم عمومی داخلی و نظم بین‌المللی یعنی از طریق دولت است که این دو نوع نظم، بهم پیوستگی برقرار می‌کند و یگانگی حقوقی دولت ظهور پیدا می‌کند و سرانجام در برابر این استقلال سایر دولت‌ها سر تعظیم فرود می‌آورند بدیهی است که هرچه پایه‌های اقتدار حاکمیت مستحکم‌تر باشد؛ توانایی او در قاعده گذاری بین‌المللی بیشتر و قدرت او در دفاع از منافع ملی کشورش افزون‌تر می‌شود. در مقابل، تنزل قدرت سیاسی دولت در داخل، به موقعیت بین‌المللی او صدمه خواهد زد؛ زیرا دولتی که در درون حاکمیت به دلیل محاکمه شدن، شوکت و اقتدار خود را از دست داده در گستره جهانی هم جلالی نخواهد داشت.

تبصره ماده (۲۰) قانون مجازات اسلامی در این راستا مقرر می‌دارد: «مجازات موضوع این ماده در مورد اشخاص حقوقی دولتی و یا غیر دولتی در موارد که اعمال حاکمیت می‌کنند، اعمال نمی‌شود».

اما از آنجا که اشخاص حقوقی حقوق عمومی اعم از دولتی یا غیر دولتی، در راستای فعالیت به اعمال تصدی، مرتکب جرمی شود از مسئولیت مبرا دانسته نشده - منظور از اعمال تصدی: اولاً دولت آن‌ها را مشابه شخص حقیقی و یا حقوقی حقوق خصوصی انجام می‌دهد، ثانیاً اصول و قواعد حاکم بر آن، مقررات حقوق خصوصی است نه عمومی - زیرا

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی * ۱۳۳

چنین اشخاص با این وصف تفاوت بین آن‌ها و اشخاص خصوصی نیستند و مانند آن‌ها به تجارت، خرید و فروش، حمل و نقل و... بطور خصوصی می‌پردازند. مسئولیت کیفری اشخاص مذکور در این حوزه نه تنها اختلال در نظم عمومی ایجاد نکرده بلکه موجب اجرای عدالت و تساوی همگان در برابر قانون می‌شود. البته با توجه به دولتی بودن آن‌ها و اینکه دولت نمی‌تواند به انحلال خود اقدام کند منطقی بنظر می‌رسد که بجای ضمانت اجرای انحلال از ضمانت‌های دیگری بهره گرفته شود؛ مانند جزایی نقدی که به نوبه خود در سرزنش مجرمیت قرار جبران خسارت و انتشار حکم و مانند این‌ها مؤثر خواهد بود. خصوصاً در جایی که موضوع جرم تمامیت جسمانی شهروندان، پای ضمانت دیه و امثال این‌ها در میان باشد بدرستی تفاوت بین اشخاص حقوقی دولتی و غیر دولتی با معیار عدالت سازگار نخواهد بود.^۱

۴. شرایط تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی

در راستایی تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی ماده (۷۴۷) قانون مجازات اسلامی مقرر می‌دارد: «در موارد زیر چنانچه جرایم یارانه‌ای به نام شخص حقوقی و در راستای منافع آن ارتکاب یابد، شخص حقوقی دارای مسئولیت کیفری خواهد بود:

الف) هرگاه مدیر شخص حقوقی مرتکب جرم یارانه‌ای شود.

ب) هرگاه مدیر شخص حقوقی دستور ارتکاب جرم یارانه‌ای صادر کند و جرم به وقوع بپیوندد.

ج) هرگاه یکی از کارمندان شخص حقوقی با اطلاع مدیر یادر اثر عدم نظارت وی مرتکب جرم یارانه‌ای شود.

د) هرگاه تمام یا قسمتی از فعالیت شخص حقوقی به ارتکاب جرم یارانه‌ای اختصاص یافته باشد.

تبصره ۱- منظور از مدیر کسی است که اختیار نمایندگی یا تصمیم‌گیری یا نظارت بر شخص حقوقی را دارد.

تبصره ۲- مسئولیت کیفری شخص حقوقی مانع مجازات مرتکب نخواهد بود و در صورت

۱ مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در نظام کیفری ایران و فرانسه / ۹۳. محسن شریفی، ص ۹۳

نبود شرایط صدور ماده و عدم انتساب جرم به شخص حقوقی فقط شخص حقیقی مسئول خواهد بود.

● (۴.۱) رایانه‌ای بودن جرم

ماهیت رایانه‌ای بودن از سوی اشخاص حقوقی یکی از شرایط تحقق مسئولیت کیفری آن‌ها به شمار می‌رود جرم رایانه‌ای جرمی است که در فضای مجازی رخ می‌دهد. اعم از اینکه محض رایانه‌ای باشد مثل هک یا ویروسی کردن، و یا اینکه رایانه و تجهیزات آن مقدمه برای تحقق جرم سنتی باشد مثل کلاه برداری، سرقت، جاسوسی و... بنابراین در جرایم که رایانه واسطه در تحقق جرم است از این جرگه خارج خواهد بود؛ مانند: جعل اسناد و انتشار اخبار کذب در روز نامه‌ها مانند این‌ها.

● (۴.۲) ارتکاب جرم به نام یادر راستای منافع شخص حقوقی

تحمیل مسئولیت کیفری بر اشخاص حقوقی اقتضا می‌کند که جرم به حساب آن ارتکاب یابد. بنابراین اگر اعضاء یا نمایندگان شخص حقوقی در راستای منافع خودشان یا شخص ثالث و یا به ضرر شخص حقوقی جرمی را مرتکب شوند، نمی‌توان برای شخص حقوقی ایجاد مسئولیت کرد، از طرف دیگر، اعضاء و نمایندگان شخص حقوقی باید در جهت منافع شخص مزبور اقدام به ارتکاب جرم کنند، نفع که می‌تواند مادی یا معنوی، قطعی یا احتمالی، مستقیم و یا غیر مستقیم باشد.

پس تحقق نفع و به فعلیت رسیدن آن شرط نیست، بلکه مهم آن است که جرم رایانه‌ای به انگیزه انتفاع شخص حقوقی انجام یابد.

ولی پرسش قابل طرح در این مقوله این است که اگر اعضاء و مدیران شخص مزبور خارج از اختیارات خود اقدام نموده و جرمی را مرتکب شوند، آیا برای شخص حقوقی ایجاد مسئولیت می‌کند یا خیر؟ در مقام پاسخ به این سوال باید بینیم آیا دکتین حقوق، مدیران را نماینده‌ی شخص حقوقی می‌دانند یا رکن آن؟ اگر مدیران به نمایندگی از شخص حقوقی فعالیت کند و در راستای فعالیت از قلمروی اختیارات خود خارج شود و موجب ارتکاب جرم شود، خود باید از عهده خسارت وارده بر آید و شخص حقوقی هیچ نوع مسئولیت نخواهد

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی* ۱۳۵

داشت، اگر چنانچه بر مبنی نظریه رکن مدیران بسنجیم شخص حقوقی در قبال اعمال خارج از قلمرو مدیران مسئولیت دارد؛ زیرا مدیران جزء ساختمان و سازمان شخص حقوقی بوده و تقصیر آنان تقصیر شخص حقوقی محسوب می‌شود.

ماده (۵۸۹) قانون تجارت ایران مقرر می‌دارد: «تصمیمات شخص حقوقی به وسیله مقاماتی که به موجب قانون یا اساسنامه، صلاحیت اتخاذ تصمیم دارند، گرفته می‌شود»^۱ طبق ماده قانونی فوق و ماده (۱۱۸) لایحه اصلاحی قسمت از قانون تجارت ایران^۱ که در شرکت‌های سهامی، هرگونه معامله‌ای که مدیران با اشخاص ثالث منعقد می‌کند، شرکت را متعهد ساخته و عذر عدم اختیارات مدیران را مردود دانسته است؛ نظریه رکن بودن مدیران شرکت تجاری را تأیید و مورد توجه قرار داده است.

اما در خصوص موضع حقوق کیفری با توجه به اینکه ماده (۷۴۷) قانون مجازات اسلامی جرم ارتكابی مدیران را مقید به چهار چوب اختیارات نکرده به نظر می‌رسد این جا هم نظریه رکن بودن را مورد توجه قرار داده است.^۲

● ۴.۳) تخصیص تمام یا بخشی از فعالیت شخص حقوقی به ارتكاب جرم

قانون‌گذار در آخرین معیار از معیارهای تحقق مسئولیت کیفری شخص حقوقی به فعالیت او اشاره کرده است، و طبق بند (د) ماده (۷۴۷) ق.م. تخصیص تمام یا بخش از فعالیت‌های شخص حقوقی را به ارتكاب جرم در تحقق مسئولیت شرط نموده است. نکته‌ی قابل ذکر این است که شرط مذکور مستقل از ضوابط و شرایط ثبوت مسئولیت دانسته شده است، بر فرض عدم احراز مباشرت، دستور مدیر، اطلاع یا عدم نظارت مدیر، با

۱. متن این ماده عبارت است از: «جز درباره موضوعاتی که به موجب مقررات این قانون اخذ تصمیم اقدام در باره آنها در صلاحیت خاص مجامع عمومی است، مدیران شرکت دارای کلیه اختیارات لازم برای اداره امور شرکت می‌باشند، مشروط بر این که تصمیمات و اقدامات آنها در حدود موضوع شرکت باشد. محدود کردن اختیارات مدیران در اساسنامه یا به موجب تصمیمات مجامع عمومی فقط از لحاظ روابط بین مدیران و صاحبان سهام معتبر بوده و در مقابل اشخاص ثالث باطل و کأن لم بکن است.»

۲ دگرگونی‌های مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ایران. محسن شریفی، محمد جعفر حبیب زاده،

توجه به ضابطه‌ی فعالیت شخص حقوقی می‌توان او را مسئول دانست. تحقق مسئولیت کیفری در این حالت، مشروط بر شکل‌گیری شخص حقوقی بصورت قانونی است. در غیر این صورت چنانچه یک نهاد از اول امر بر پایه اهداف مجرمانه شکل گرفته باشد از دایره این بحث خروج موضوعی دارد؛ زیرا در این فرض از نظر حقوقی اصلاً شخصیتی شکل نگرفته تا بتوان از مسئولیت کیفری آن بحث کرد.

۵. (۵) اوصاف مرتکب جرم

از دیدگاه قانون‌گذار، ارتکاب جرم وقت شخص حقوقی را مسئول می‌سازد که مرتکب متصف به یکی از اوصاف ذیل باشد:

۵.۱ (۵.۱) مرتکب مدیر شخص حقوقی باشد

تبصره (۱) ماده (۷۴۷) قانون مجازات اسلامی در مقام تعریف مدیر مقرر می‌دارد: «منظور از مدیر کسی است که اختیار نمایندگی یا تصمیم‌گیری با نظارت بر شخص حقوقی را دارد» قانون‌گذار بارج شرط مدیر، از نظریه رکن بودن شخص مدیر، از نظر شخصیت ثانوی پیروی کرده است. بنابر این بر شخص حقوقی نه تعدد اراده، بلکه وحدت اراده حاکم است. اما نکته قابل توجه این است که شایسته بود قانون، صورت تعدد مدیران را متذکر می‌شد. هرچند که به نظر می‌رسد با توجه به بیان مواد مذکور به ضابطه‌ی «اختیار تصمیم‌گیری» باید نتیجه گرفت که در فرض تعدد مدیران چنانچه هرکدام به تنهایی اختیار تصمیم‌گیری داشته باشند، انجام جرم از هرکدام آن‌ها به تنهایی برای تحقق مسئولیت کیفری شخص حقوقی کافی است.

اما اگر طبق اساسنامه لازم باشد در صورت تعدد مدیران، تصمیمات به اتفاق یا اکثریت آراء گرفته شود، قبل از تصمیم‌گیری یکی از مدیران در راستاری فعالیت خویش مرتکب جرم شود، شخص مدیر مرتکب جرم مسئول دانسته می‌شود و شخص حقوقی هیچ مسئولیت در قبال ارتکاب جرم مدیر با وصف مذکور را نخواهد داشت. اما پس از اتخاذ تصمیم در صورت ارتکاب جرم از سوی هریک از مدیران برای مسئولیت شخص حقوقی کفایت می‌کند. در خصوص نمایندگان، نیز چنین است اگر شخص حقوقی چند نماینده داشته باشد، به

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی * ۱۳۷

قسم که هرکدام به تنهای اختیار تصمیم گیری نداشته باشد، ارتکاب جرم از طرف یکی از آن‌ها برای مسئولیت شخص حقوقی کافی نیست. اما در مورد ناظران باید گفت در قلمروی وظایف آنان تصمیم گیری و تحقق اتفاق و یا اکثر آرا شرط نیست، بفرض تعدد نفرات، هر ناظر به تنهای مسئول اجرای نظارت است انجام جرم از طرف هرکدام آن‌ها کافی است؛ تا شخص حقوقی مسئول شناخته شود!

● ۵.۲) ارتکاب جرم به دستور مدیر شخص حقوقی

مدیر شخص حقوقی قادر است جرم رایانه‌ی را به شخص حقوقی منتسب کند بدون آن که خود مباشرتاً مرتکب آن شود. و آن وقت است که جرم به دستور مدیر ارتکاب یابد، در این حالت او به عنوان مغز متفکر و سلول حرکت دهنده‌ی شخص حقوقی فرمان ارتکاب جرم را به دیگری صادر می‌کند. بنابراین صرف دستور ارتکاب جرم موجب مسئولیت نیست، مگر اینکه موضوع جرم در خارج محقق شود؛ لذا قانون‌گذار شخص حقوقی را در قامت یک فاعل معنوی معرفی کرده تا به این سبب مسئولیت کیفری کامل - نه در حد معاونت - را بر آن تحمیل سازد، مشروط بر اینکه فاعل مادی همان جرم رایانه‌ی مقصود مدیر را به ثمر برساند و اگر نه صرف دستور، هیچ مسئولیت متوجه شخص حقوقی نخواهد کرد مگر اینکه متعلق دستور مدیر، طبق حکم قانون جرم خاصی باشد.

به توجه به مطالب فوق، سؤال قابل طرح است مبنی بر این که آیا ضرورت دارد که مباشر جرم کارمند شخص حقوقی باشد؟ در مقام پاسخ به پرسش مذکور باید گفت بله مباشر جرم باید کارمند شخص حقوقی باشد؛ زیرا در غیر این صورت اطاعت از دستور مدیر برای اشخاص اجنبی لازم نیست.

● ۵.۳) ارتکاب جرم از سوی کارمند شخص حقوقی بر مبنی اطلاع یا عدم نظارت مدیر

از منظر قانون‌گذار بر مبنای (بند ج و بند پ ماده ۷۴۷ ق.م) از جمله شرایط ارتکاب جرم، به شخص حقوقی، ارتکاب جرم از طرف یکی از کارمندان شخص حقوقی است. مشروط بر

۱. دگرگونی‌های مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ایران. محسن شریفی، محمد جعفر حبیب زاده،

این که جرم مزبور با اطلاع مدیر یا بی‌مبالاتی شخص مدیر تحقق یافته باشد. بنابراین ارتکاب از طرف کارمندان بدون اجتماع شرایط مذکور - اطلاع مدیر یا عدم نظارت وی - هیچ نوع مسئولیت متوجه شخص حقوقی نخواهد شد.

۶. مجازات اشخاص حقوقی

در خصوص مجازات اشخاص حقوقی در قانون جرایم رایانه‌ی، ماده (۲۰) قانون مزبور مقرر می‌دارد: «اشخاص حقوقی موضوع ماده فوق، با توجه به شرایط و اوضاع و احوال جرم ارتكابی، میزان درآمد و نتایج حاصله از ارتكاب جرم، علاوه بر سه تا شش برابر حد اکثر مجازات نقدی جرم ارتكابی، به ترتیب ذیل محکوم خواهند شد:

الف) چنانچه حد اکثر مجازات آن جرم تا پنج سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا نه ماه و در صورت تکرار جرم تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا پنج سال.

ب) چنانچه حد اکثر مجازات حبس آن جرم بیش از پنج سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا سه سال و در صورت تکرار جرم، شخصی حقوقی منحل خواهد شد.

تبصره - مدیر شخصی حقوقی که طبق بند (ب) این ماده منحل می‌شود، تا سه سال حق تأسیس یا نمایندگی یا تصمیم‌گیری یا نظارت بر شخص حقوقی دیگر را نخواهد داشت.

نخستین مطلبی که در مورد این ماده باید گفته شود این است که میزان مجازات شخص حقوقی باتوجه به حد اکثر مجازات آن جرم در قانون جرایم رایانه‌ی تعیین می‌شود نه حد اقل مجازات آن جرم در سایر اشخاص. از طرف دیگر میزان مجازات شخص حقوقی بیش از میزان مجازات مدیر یا کارمند است.

و نکته‌ای دیگر اینکه ممکن است مدیر یا کارمند تنها به جزای نقدی یا حبس محکوم شود؛ ولی شخص حقوقی در هر صورت هم به جزای نقدی و هم به تعطیلی یا انحلال محکوم شود، مگر اینکه مجازات آن جرم تنها حبس ماده (۱۱)^۱ قانون جرایم رایانه‌ی یا تنها

۱. ماده ۱۱ - هرکس به قصد به خطر انداختن امنیت، آسایش و امنیت عمومی اعمال مذکور در مواد (۸)، (۹) و (۱۰) این قانون را علیه سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی که برای ارائه خدمات ضروری عمومی به کار می

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی * ۱۳۹

جزای نقدی (تبصره ۲ ماده ۱۴) ^۱ قانون جرایم رایانه‌ی باشد، که در این صورت علی القاعده مجازات شخص حقوقی تنها جزای نقدی یا تعطیلی خواهد بود.^۲

مجازات‌های مالی همیشه مناسب‌ترین گزینه برای مجازات اشخاص حقوقی به شمار می‌آید. در این مبحث مجازات‌های مالی قابل اعمال بر اشخاص حقوقی مقرر در قانون مجازات اسلامی بررسی خواهد شد.

⑥.۱. مصادره کل اموال

به طور کلی مصادره‌ای اموال دو نوع است: مصادره جزئی و مصادره کلی. در مصادره کلی تمام اموال مجرم اعم از این که ارتباط با جرم داشته باشد یا نداشته باشد. به نفع دولت ضبط می‌گردد ولی در موارد اشخاص حقیقی علی رغم مصادره کل اموال در قوانین پیشینی می‌شود که هزینه زندگی متعارف محکوم و افراد تحت تکفل او را استثنی کند.

در ادامه‌ی ماده (۲۲) ق.م.ا مقرر شده است: «... مصادره اموال آن زمانی اعمال می‌شود که برای ارتکاب جرم، به وجود آمده یا با انحراف از هدف مشروع نخستین، فعالیت خود را منحصر در جهت ارتکاب جرم تغییر داده باشد».

با توجه به ماده فوق الذکر ملاحظه می‌شود تحمیل مصادره کل اموال بر شخص حقوقی به یکی دو شرط ماده (۲۲) ضروری است.

نخست آنکه، شخص حقوقی برای ارتکاب جرم به وجود آمده باشد؛ به این معنی که شخص حقوقی از ابتدای تشکیل شخصیت خود، هدفش انجام اعمال مجرمانه مانند قاچاق یا قوادی بوده و اساساً برای چنین هدف تشکّل یافته باشد.

باتوجه به این عبارتی ماده قانونی « برای ارتکاب جرم به وجود آمده باشد» سوال قابل طرح است مبنی بر اینکه برای تحمیل مجازات انحلال آیا لازم است منحصر در هدف شخص

روند، از قبیل خدمات درمانی، آب، برق، گاز، مخابرات، حمل و نقل و بانکداری مرتکب شود، به حبس از سه تا ده سال محکوم خواهد شد.

۱. تبصره ۲- هرگاه محتویات مستهجن به کمتر از ده نفر ارسال شود، مرتکب به یک میلیون (۱.۰۰۰.۰۰۰) ریال تا پنج میلیون (۵.۰۰۰.۰۰۰) ریال جزای نقدی محکوم خواهد شد.

۲. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون جرایم رایانه‌ی، مرتضی دیندار، ص، ۱۳

حقوقی برای ارتکاب جرم باشد. به عبارت دیگر اگر شخص حقوقی از ابتدای تشکیل چندین هدف داشته باشد که بعضی آن‌ها مشروع و بعضی دیگر نامشروع باشد آیا بازهم می‌توان مجازات انحلال را در نظر گرفت؟

در مقام پاسخ به این سؤال می‌توان گفت: باید ببینیم هدف اصلی از تشکیل شخص حقوقی چه بوده اگر هدف اصلی مؤسسه‌ساز از ایجاد شخص حقوقی، ارتکاب جرم است و در کنار آن اهداف دیگری هم دارد که قانونی و مشروع است در این صورت می‌توان مجازات مصادره کل را تحمیل کرد؛ زیرا عبارت «برای ارتکاب جرم به وجود آمده» صدق می‌کند که در واقع شخص حقوقی برای هدف اصلی خود به وجود آمده اگرچه ممکن است در کنار هدف اصلی، اهداف دیگری هم در نظر داشته باشد؛ زیرا لازم نیست منحصرًا برای هدف خلاف قانونی تشکیل شده باشد.

اما اگر هدف اصلی مؤسسه‌ساز از تشکیل شخص حقوقی، هدفی قانونی است، ولی به تبع آن، اهداف نامشروع را هم مد نظر داشته باشد، در این صورت نمی‌توان مجازات مصادره کل را تحمیل کرد؛ زیرا عبارت «برای ارتکاب جرم به وجود آمده» صدق نمی‌کند، چون شخص حقوقی برای هدف اصلی خود به وجود آمده که قانونی است.

اما به نظر می‌رسد که در ماده قانونی می‌بایست بیشتر دقت کرد؛ زیرا در شرط دوم آمده «... یا با انحراف از هدف مشروع نخستین، فعالیت خود را منحصرًا در جهت ارتکاب جرم تغییر داده باشد».

مفهوم ماده چنین می‌شود که اگر هدف مشروع نخستین منحصرًا جهت ارتکاب جرم تغییر داده نشود مصادره کل اعمال نمی‌شود. بنابراین به حکم مفهوم مخالف ماده قانونی، مجازات مصادره کل فقط در صورت تحقق پیدا می‌کند که هدف شخص قانونی فقط جهت ارتکاب جرم تغییر داده شود. بنظر می‌رسد مقصود قانون‌گذار در مورد شرط اول نیز چنین است، یعنی کلمه (منحصرا) در شرط اول نیز عطف می‌شود و مصادره کل در شرط اول مبتنی بر تأسیس شخص حقوقی فقط برای ارتکاب جرم باشد.

دوم اینکه شخص حقوقی با انحراف از هدفی مشروع نخستین، فعالیت خود را منحصرًا در راستای ارتکاب جرم تغییر داده باشد کمابیش در خلال بحث از شرط اول این مسئله

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی *۱۴۱

روشن شد. نکته‌ای که در این جا قابل ذکر است اینکه اگر شخص حقوقی از اول ایجاد شخصیت خود قصد ارتکاب جرم را داشته ولی هدف خود را از انجام فعالیت، قانونی ثبت کرده و در ابتدا هم قانونی فعالیت می‌کرده ولی پس از مدتی تغییر رویه داده و در راستای ارتکاب جرم فعالیت کند، مشمول شرط دوم خواهد بود.^۱

• ۶.۲ جزای نقدی

مجازات نقدی یکی از رایج‌ترین و مناسب‌ترین مجازات برای اشخاص حقوقی است و آن عبارت است از: محکوم کردن شخص حقوقی به پرداخت مبلغی وجه نقد به حساب دولت به عنوان مجازات.

در خصوص مقدار جزای نقدی قانون‌گذار در ماده (۲۱) مقرر می‌دارد: «میزان جزای نقدی قابل اعمال بر اشخاص حقوقی حد اقل دو برابر و حد اکثر چهار برابر مبلغی است که در قانون برای ارتکاب همان جرم به وسیله اشخاص حقیقی تعیین می‌شود». قاضی در تعیین مجازات جزای نقدی، ملزم در محدوده‌ی ماده‌ی (۲۱) عمل کند در جرایم که مبلغ جزای نقدی آن برای اشخاص حقیقی ثابت است جهت تعیین آن برای اشخاص حقوقی مشکل وجود ندارد به این معنی که همان مبلغ را دو الی چهار برابر نموده و شخص حقوقی به آن محکوم خواهد شد؛ لکن در بعضی از جرایم مبلغ جزای نقدی مقرر برای اشخاص حقیقی دارای حد اقل و حد اکثر است، که در این موارد باید حد اقل و حد اکثر را دو الی چهار برابر کرد؛ تا بتوان در آن محدوده مجازات قابل اعمال بر شخص حقوقی را مشخص کرد.

• ۶.۳ دیه

قانون‌گذار در تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، در تبصره ماده (۱۴) مقرر می‌دارد: «چنانچه رابطه‌ای علیت بین رفتار شخص حقوقی و خسارت وارده احراز شود، دیه و خسارت، قابل مطالبه خواهد بود...». دیه ضمانت اجرای صدمه به جسم و خسارت، آسیب به مال و جان افراد است که هردو در این تبصره آمده است. تبصره برای محکوم کردن شخص حقوقی

۱. ضمانت اجرای جرایم اشخاص حقوقی در قانون مجازات، موسوی مجاب، سید درید- رفیع زاده،

به دیه و خسارت، وجود رابطه علیت یا به تعبیر دیگر رابطه سببیت را نیاز دانسته است، علت اشتراط رابطه سببیت بین رفتار شخص حقوقی و خسارت وارده برای محکوم کردن شخص حقوقی به دیه، آن است که جرم بدون عنصر مادی محقق نمی‌شود و عنصر مادی جرم، نتیجه‌ی جرم را بهم پیوند می‌دهد.

❁ ۶.۴ انحلال شخص حقوقی

این مجازات به علت پایان دهنده‌ی حیات اشخاص حقوقی است، با کیفر اعدام یا سلب حیات در مورد اشخاص حقیقی قابل مقایسه است؛ لذا شدیدترین مجازات که می‌توان در قبال جرایم شخص حقوقی در نظر گرفت، کیفر انحلال شخص حقوقی است، این کیفر به منزله‌ی پایان دهنده‌ی حیات و اعدام شخص حقوقی است.

قانون‌گذار انحلال شخص حقوقی را در جای در نظر گرفته است که شخص حقوقی برای ارتکاب جرم ایجاد شده باشد، یا با انحراف از هدف مشروع نخستین خود، صرفاً در راستای ارتکاب جرایم فعالیت کند.^۱

قانون‌گذار در ماده (۲۰) ق.م.ا، مجازات‌های دیگری نیز برای اشخاص حقوقی در نظر گرفته است، از قبیل: ۱- ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی به طور دائم یا حد اکثر برای مدت پنج سال. ۲- ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به طور دائم یا حد اکثر به مدت پنج سال. ۳- ممنوعیت از اصدار برخی از اسناد تجاری حد اکثر برای مدت پنج سال. ۴- انتشار حکم به وسیله رسانه‌ها. به علت وضوح موارد فوق از توضیح بیشتر آن‌ها صرف نظر می‌کنم.

❁ نتیجه

اشخاص حقوقی از قاعده تحمل مجازات بر اساس جرایم که مرتکب شده مستثنی نیست، مطلق اشخاص حقوقی حقوق خصوصی اعم از تجاری و غیر تجاری عام المنفعه یا غیر آن،

۱. ماده (۲۲) ق.م.ا، مقرر می‌دارد: «انحلال شخص حقوقی و مصادره اموال آن زمانی اعمال میشود که برای ارتکاب جرم، به وجودآمده یا با انحراف از هدف مشروع نخستین، فعالیت خود را منحصر در جهت ارتکاب جرم تغییر داده باشد».

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی * ۱۴۳

بر پایه اصل برابری در پیشگاه قانون مشمول مسئولیت کیفری اند اما در مورد اشخاص حقوقی حقوق عمومی، باید بین دو مسئله قائل به تفکیک شد. اگر اشخاص حقوقی در مقام اعمال حاکمیت مرتکب جرمی شوند، بنا به ملاحظه‌های چون جلوگیری از کاهش اقتدار سیاسی، عدم اختلال در انجام وظایف خدمت رسانی و داشتن استقلال بر مجازات بزهکاران، مصون از مسئولیت کیفری هستند اما اگر آن‌ها در دایره اعمال تصدی - اعمالی که قابل تفویض به بخش خصوصی است - مرتکب جرم شوند، بنابر اصل تساوی اشخاص در برابر قانون، گریزی از مسئولیت نخواهند داشت.

در خصوص شرایط مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی، ماده (۷۴۷) قانون مجازات اسلامی متذکر می‌شود که چنانچه تحت شرایط جرایم رایانه‌ی به نام شخص حقوقی و یادر راستای منافع آن ارتکاب یابد، شخص حقوقی مسئول خواهد بود، ماده فوق شرایط مسئولیت کیفری را احصاء نموده و رایانه‌ی بودن جرم، دستور مدیر شخص حقوقی نسبت به ارتکاب جرم، واقع شدن جرم در خارج، تحقق جرم توسط کارمندان به دستور مدیر و یا در اثر بی توجهی مدیر و در آخر تخصیص بخشی از فعالیت شخص حقوقی را در راستای ارتکاب جرم، برای تحمیل مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی را مقید نموده است.

علی‌رغم اهلیت اشخاص حقوقی در ارتکاب همه‌ی جرایمی که اشخاص حقیقی قادر به ارتکابند، نمی‌توان در مورد تحمیل تمام مجازات‌های اشخاص حقیقی، بر اشخاص حقوقی معتقد بود، مانند حبس، اعدام و تبعید؛ هر چند که ماهیت اشخاص حقوقی ضمانت اجرای متناسب با شخصیت خودش را دارد، مانند انحلال، مصادره کل اموال، جریمه، ممنوعیت از فعالیت شغلی و حرفه‌ای، ممنوعیت از افزایش سرمایه، ممنوعیت از صدور سند‌های تجاری و انتشار حکم محکومیت در رسانه‌ها. این موارد، ضمانت‌های اجرایی هستند که قانون‌گذار برای اشخاص حقوقی مناسب دیده است.

☀ فهرست منابع

۱. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا.
۲. دیندار، مرتضی، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون جرایم رایانه‌ی، دانشگاه علامه طباطبای، ۱۳۸۹، ه.ش.

۱۴۴* فصلنامه علمی نسیم کوثر / بهار ۱۴۰۱ / شماره ۴

۳. شریفی، محسن، - حبیب زاده، محمد جعفر - عیسائی، محمد - فرجیها، محمد، دگرگونی‌های مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ایران، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۸۲، ۱۳۹۲ ه.ش.

۴. شریفی، محسن، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در نظام کیفری ایران و فرانسه، دوفصلنامه‌ی علمی - پژوهشی دیدگاه‌های حقوق قضای، شماره ۷۵ و ۷۶، ۱۳۹۵، ه.ش.

۵. قانون تجارت ایران.

۶. قانون جرایم رایانه‌ی.

۷. قانون مجازات اسلامی.

۸. موسوی مجاب، سید درید - رفیع زاده، علی، ضمانت اجراهای جرایم اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضای شماره ۶۹، ۱۳۹۴، ه.ش.